

УДК 371:15

Т.М. Яблонська

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ З РІЗНИМИ РІВНЯМИ РОЗВИТКУ ІДЕНТИЧНОСТІ

У статті розглядаються психологічні особливості старшокласників з різними рівнями розвитку ідентичності, зокрема особливості ціннісних орієнтацій та самоактуалізаційних тенденцій особистості. Виявлено, що старшокласники з більш високими рівнями ідентичності відзначаються вищими рівнями ціннісних орієнтацій, спонтанності, гнучкості поведінки та інших самоактуалізаційних тенденцій.

Ключові слова: ідентичність, ціннісні орієнтації, самоактуалізаційні тенденції.

В статье рассматриваются психологические особенности старшеклассников с разными уровнями развития идентичности, в частности особенности ценностных ориентаций и самоактуализационных тенденций личности. Выявлено, что старшеклассники с более высокими уровнями идентичности отличаются более развитыми ценностными ориентациями, спонтанностью, гибкостью поведения и другими самоактуализационными тенденциями.

Ключевые слова: идентичность, ценностные ориентации, самоактуализационные тенденции.

Актуальність. Дослідження ідентичності, як психологічного феномену, є актуальною проблемою сучасної психологічної науки, що має як теоретичне, так і практичне значення. Зокрема, в теоретико-методологічному плані важливою є подальша розробка самого концепту ідентичності, дослідження чинників її становлення. Практична значущість таких досліджень полягає, насамперед, у вивченні особливостей становлення ідентичності сучасної молоді, а також можливостей моделювання оптимальних психологічних умов цього процесу. Отже, з'ясування найістотніших чинників становлення ідентичності сучасних підлітків і юнаків та розробка на цій основі дієвих розвивальних, психокорекційних програм має неабияку значущість для психолого-педагогічної науки і практики. Викладені міркування і зумовлюють значну актуальність наукового дослідження проблеми ідентичності молоді.

Метою даної статті є з'ясування психологічних особливостей старшокласників з різними рівнями розвитку ідентичності.

Аналіз досліджень з проблеми ідентичності свідчить про те, що остання досліджується у багатьох контекстах – особистісному, соціальному, гендерному та інших. У самому загальному розумінні ідентичність – це складний феномен, складна психічна реальність, що включає різні рівні свідомості, індивідуаль-

ні та колективні, онтогенетичні та соціогенетичні засади. Вона забезпечує людині цілісність тотожності та визначеність, розвиваючись у ході процесів самовизначення, самоорганізації та персоналізації [1].

Традиційно виокремлюють особистісну, професійну, гендерну, соціальну, національну ідентичність особистості, а також інші, більш специфічні її види. Різні види ідентичності, виокремлені у численних дослідженнях (Е. Еріксон, М. Марсія, Х. Ремшмідт, С. Мадді, Б. Шефер, Б. Шледер, Ю. Хабермас, Д. Мід, Е. Гоффман, П. Бергер), виражають багатозначність її змісту. Зокрема, крім вищезгаданих видів, це усвідомлювана та неусвідомлювана ідентичність, актуальна та віртуальна, реальна та ідеальна, а також передчасна, дифузна та досягнута ідентичність. Найбільш виразною тенденцією щодо досліджень ідентичності є виокремлення соціального (орієнтованого на соціальне оточення, визначається належністю людини до різних соціальних категорій) і особистісного (орієнтованого на унікальність фізичних, інтелектуальних та моральних проявів людини) аспектів ідентичності.

Незважаючи на значну кількість досліджень ідентичності, окремі аспекти цієї фундаментальної проблеми залишаються малодослідженими, зокрема зв'язок особливостей ідентичності особистості з іншими психологічними феноменами – її ціннісними орієнтаціями, особистісними рисами, характеристиками самосвідомості тощо.

Експериментальне дослідження психологічних особливостей старшокласників з різними рівнями ідентичності. Всього було опитано 80 учнів 10-11 класів середніх шкіл м. Києва. У дослідженні вивчалися: особливості ідентичності старшокласників, особливості смисло-життєвих орієнтацій, самоактуалізаційні тенденції.

Методика визначення статусу ідентичності ISI Дж. Марсія використовувалася нами як базовий інструмент дослідження ідентичності особистості у різних життєвих сферах. Ми використали модифікований варіант напівструктурованого інтерв'ю Дж. Марсія, зміни до якого були внесені Г. Гротевант, В. Торнбеске та М. Майер [2], а на російській вибірці певна модифікація методики та її апробація були здійснені В.Р. Орестовою, О.А. Карабановою [3]. Запитання анкети належать до семи основних життєвих сфер: професійний вибір, любовні та дружні стосунки, сімейні пріоритети, релігійні переконання, політичні погляди, гендерні ролі.

За результатами опитування респонденти поділяються на чотири групи на основі двох критеріїв: наявності або відсутності критичного періоду дослідження альтернатив у значущих сферах самовизначення (криза й пошук); прийняття обов'язків (рішення і вибір). У сферах професії, релігії та політики ці критерії використовувалися безпосередньо. У сферах кохання,

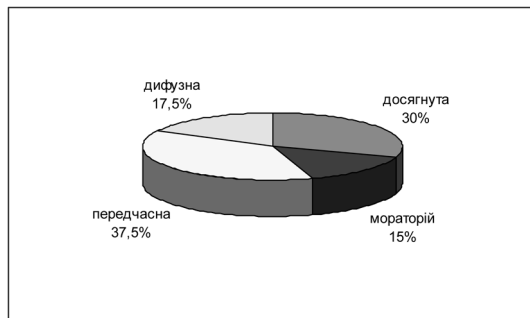
дружби, сім'ї, статі використовувались критерії, запропоновані В.Р. Орестовою, О.А. Карабановою, а саме:

- щодо кохання: 1) критерій «криза – історія переживань»; 2) критерій «здійснення вибору, прийняття обов'язків» співвідноситься зі зрілістю висловлювань респондента;
- щодо дружби: 1) вибірковість у стосунках – диференціація друзів, приятелів і просто знайомих; 2) розуміння цінності дружби; 3) мотивація і функціональна роль дружби: прагматична, комунікативна, самопізнання тощо;
- щодо сім'ї: 1) вплив батьківської сім'ї (спроба аналізу та переосмислення взаємин у сім'ї, міра прийняття моделі батьківської сім'ї); 2) наявність уявлень про власну майбутню сім'ю, відмінну від батьківської. Ці два критерії можуть бути співвіднесені, відповідно, з критеріями «криза» і «здійснення вибору»;
- щодо статевої ідентифікації: 1) чи приймає респондент свою стать із відповідними статеворольовими характеристиками; 2) чи існує спроба осмислення тих характеристик та способів поведінки, які визначені статтю, або вони приймаються як задані.

Відповідно до вказаних критеріїв виокремлюються чотири форми проходження й розв'язання особистістю кризи ідентичності: «сплутаність» (дифузія): дослідження немає, обов'язків – немає; «мораторій»: дослідження є, обов'язків – немає; «передчасна ідентичність»: дослідження немає, обов'язки є; «досягнення»: дослідження є, обов'язки є.

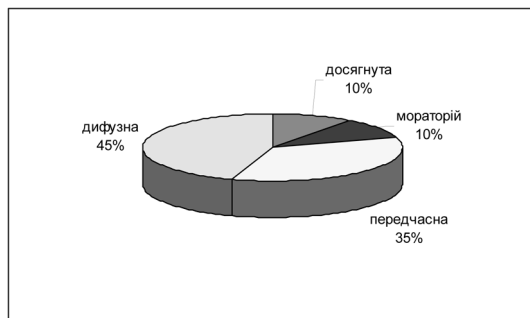
Після віднесення респондентів до певного статусу в кожній із сфер визначався як загальний статус еґо-ідентичності, так і профіль ідентичності, який є більш інформативним щодо особливостей формування ідентичності у кожній із сфер самовизначення. Результати анкетування показали, що статус ідентичності старшоклаників істотно відрізняється в різних сферах діяльності.

Так, у сфері професійного вибору наявні різні статуси ідентичності: 30% респондентів мають досягнуту ідентичність (здійснили усвідомлений вибір після пошуку альтернатив), 15% знаходяться в стані пошуку або їх вибір не остаточний, 37,5% здійснили вибір на «безальтернативній» основі – під впливом батьків, значущих дорослих, 17,5% респондентів мають дифузний статус професійної ідентичності (*див. діаграму 1*).

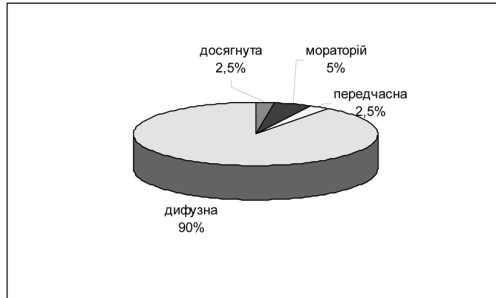
Діаграма 1. Представленість статусів ідентичності респондентів у сфері професійного вибору (n=80, %).

У сфері релігійних переконань опитаних старшокласників переважає дифузний статус (ці проблеми не актуальні) або передчасна ідентичність (некритично запозичені погляди, цінності). Окремі респонденти зазначили, що визначилися, але час від часу відчувають сумніви, що штовхають їх на нові пошуки (мораторій). Про досягнуту ідентичність у сфері філософських, релігійних переконань можна говорити лише щодо 10% респондентів (див. діаграму 2).

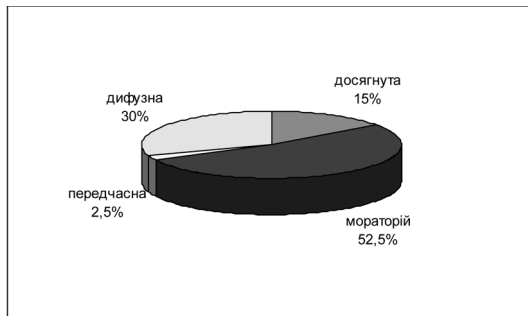
Діаграма 2. Представленість статусів ідентичності респондентів у сфері релігійних поглядів (n=80, %).

Ідентичність у сфері політики. Політикою більшість старшокласників не цікавляться: 90% респондентів зазначили, що не мають певних визначених поглядів, або цікавляться час від часу, або ж взагалі ці проблеми їх не турбують (див. діаграму 3). Серед інших більшість знаходиться у пошуку (5% всієї кількості респондентів), 2,5% мають певні політичні погляди, які, проте, були запозичені некритично від значущих осіб, і 2,5% дійшли до певних поглядів у результаті активної внутрішньої роботи – аналізу, осмислення і переосмислення.

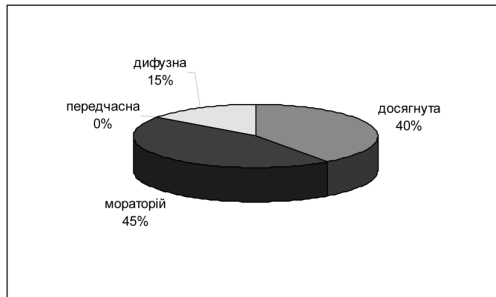

Діаграма 3. Представленість статусів ідентичності респондентів у сфері політики (n=80, %).

Натомість респонденти почуваються більш компетентними у таких сферах, як **любов та дружба**, оскільки переважна їх більшість знаходяться у пошуку щодо власної визначеності у цих сферах або вже досягли цієї визначеності (див. діаграми 4 та 5).

Діаграма 4. Представленість статусів ідентичності респондентів у сфері любові (n=80, %).

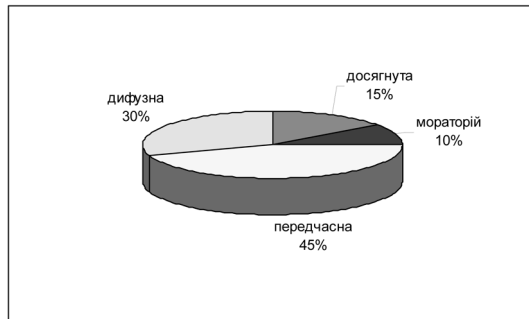

Діаграма 5. Представленість статусів ідентичності респондентів у сфері дружби (n=80, %).

Коментуючи діаграми 4 та 5, слід відзначити насамперед майже повну відсутність статусу «передчасна ідентичність» у сферах любові та дружби. Це означає, що «матеріалом» для формування ідентичності старшокласників у цих сферах стає їх власний досвід взаємин, а не батьківські настановлення чи певні нормативні вимоги. Досить значна представленість дифузної ідентичності респондентів свідчить, що для частини юнаків та дівчат ці сфери ще недостатньо актуалізовані. Причому, за нашим припущенням, у деяких випадках таке зниження актуальності, а відповідно, і статус дифузії ідентичності, може виступати наслідком дії захисних психологічних механізмів, зокрема девалідації певного негативного життєвого досвіду у сфері дружніх та любовних взаємин.

Ідентичність у сфері сімейних стосунків охоплює, по-перше, сприйняття індивідом своєї батьківської сім'ї – злиття або диференціацію від неї, некритичне прийняття або аналіз – та вибірковість щодо запозичення моделей батьківської сім'ї, а по-друге, уявлення респондента про власну сім'ю, готовність до її створення, усвідомлення засад, на яких він хотів би будувати власні сімейні стосунки.

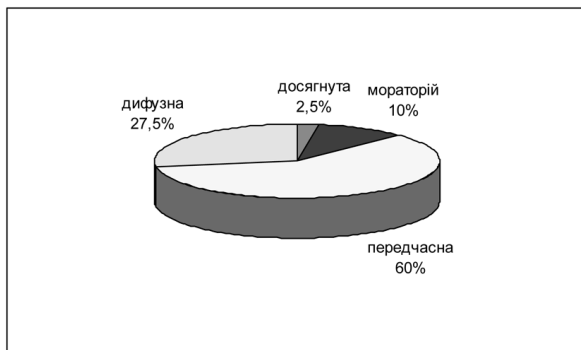
Отже, як видно з діаграми, переважна більшість респондентів (45%) відзначаються передчасною ідентичністю, тобто некритично запозичують моделі батьківської сім'ї, перебувають у «злитті» з нею. Очевидно, в плані особистісної ідентичності це свідчить про недостатню вибудову респондентами власних меж, симбіотичні стосунки з батьківською сім'єю. Майже третина респондентів відзначаються дифузною ідентичністю у цій сфері, що також свідчить про певний їхній інфантилізм, проблеми сепарації від батьківської сім'ї (див. діаграму 6).

Діаграма 6. Представленість статусів ідентичності респондентів у сфері сім'ї (n=80, %).

Щодо статевої ідентичності, можна зазначити, що переважна більшість опитаних старшокласників або взагалі не переймаються даними проблемами, або приймають свою статево належність із відповідними статево-рольовими обов'язками як даність, не намагаючись проаналізувати та асимілювати певні стереотипи (див. діаграму 7). До того ж значна частина респондентів з цієї групи

налаштована досить войовничо щодо представників нетрадиційної сексуальної орієнтації – від «не розумію» до «ббив би». Ставлення респондентів загалом корелює зі статусом їх ідентичності: чим вищий статус статевої ідентичності індивіда, тим толерантніше його ставлення до представників нетрадиційної сексуальної орієнтації.

Діаграма 7. Представленість статусів ідентичності респондентів у сфері статевої ідентифікації (n=80, %).

Процентне співвідношення статусів ідентичності старшокласників у різних сферах представлено у таблиці 1.

Таблиця 1

Представленість статусів ідентичності старшокласників у різних сферах самовизначення (n=80, %).

	Сфери ідентичності						
	про- фесія	релі- гія	полі- тика	любов	друж- ба	сім'я	стать
досягнута	30	10	2,5	15	40	15	2,5
мораторій	15	10	5	52,5	45	10	10
передчасна	37,5	35	2,5	2,5	–	45	60
дифузна	17,5	45	90	30	15	30	27,5

Отже, бачимо, що найбільш актуальними для юнаків та дівчат є сфери любові, дружби та професійного вибору. Відповідно у цих сферах респонденти мають загалом більш високі рівні ідентичності порівняно з іншими. В інших сферах ідентичності більшість респондентів мають переважно низькі статуси ідентичності. Це означає, що більшість юнаків і дівчат у віці 16-17 років не мають скільки-небудь визначених, послідовних релігійних та політичних поглядів, переконань, знаходяться під владою гендерних стереотипів та не відділилися від батьківської

сім'ї. У сфері професійного вибору, на порозі якого вони знаходяться, майже половина з них керуються настановами батьків або просто «плинуть за течією».

У процесі статистичної обробки було визначено, що основні види ідентичності досить сильно корелюють між собою, що зробило досить інформативним використання у подальших обрахунках загального показника ідентичності.

Визначення смисло-життєвих орієнтацій та самоактуалізаційних тенденцій особистості в контексті розвитку ідентичності зумовлено насамперед нашим концептуальним баченням феномену ідентичності. Так, зріла ідентичність пов'язується нами із усвідомленням особистістю своїх планів і перспектив, наявністю досить зрілих, апробованих на власному досвіді ціннісних орієнтацій, що є основою для здійснення життєвого вибору. Крім того, зріла ідентичність, за нашим припущенням, пов'язана переважно із внутрішнім локусом контролю, спонтанністю та самоповагою, чутливістю, гнучкістю поведінки та іншими рисами. Отже, для визначення основних психологічних особливостей старшокласників були використані методики СЖО та САМОАЛ. Отримані емпіричні дані були перевірені за допомогою F^* -критерія Фішера. Для цього було виокремлено чотири групи респондентів залежно від їх статусу ідентичності, а за іншими досліджуваними параметрами – показниками СЖО та самоактуалізаційних тенденцій – визначено рівні: високий, середній та низький. Надалі групи порівнювалися попарно, що дало змогу виявити достовірні відмінності між ними.

Зокрема, виявлено достовірні відмінності щодо показників СЖО респондентів залежно від їх статусу ідентичності (табл. 2).

Таблиця 2

Значущі розбіжності між групами респондентів залежно від статусу ідентичності щодо СЖО

Групи	Рівні вираженості ознаки	Рівень статистичної значущості
4 (досягнута) – 2 (передчасна)	високий	0,015
	середній	–
	низький	0,05
4 (досягнута) – 1 (дифузна)	високий	0,01
	середній	0,03
	низький	–
3 (мораторій) – 2 (передчасна)	високий	–
	середній	0,06
	низький	0,001

Групи	Рівні вираженості ознаки	Рівень статистичної значущості
3 (мораторій) – 1 (дифузна)	високий	0,05
	середній	–
	низький	–

З таблиці видно, що найбільш значущі відмінності виявлено між групою респондентів з досягнутою ідентичністю та групами опитаних з передчасною та дифузною ідентичністю. За показниками СЖО значущих відмінностей не виявлено між групами «досягнута ідентичність» і «мораторій», а також між групами «передчасна ідентичність» та «дифузна ідентичність».

Серед самоактуалізаційних тенденцій проаналізуємо насамперед ті, які, за нашими даними, мають системотворний характер: прийняття агресії, спонтанність, гнучкість поведінки, підтримка, синергія, самоприйняття, ціннісні орієнтації.

Таблиця 3

Значущі розбіжності між групами респондентів залежно від статусу ідентичності щодо спонтанності

Групи	Рівні вираженості ознаки	Рівень статистичної значущості
4 (досягнута) – 2 (передчасна)	високий	0,019
	середній	–
	низький	0,001
4 (досягнута) – 1 (дифузна)	високий	0,019
	середній	–
	низький	0,019
3 (мораторій) – 2 (передчасна)	високий	0,001
	середній	0,03
	низький	0,001
3 (мораторій) – 1 (дифузна)	високий	0,001
	середній	–
	низький	–
2 (передчасна) – 1 (дифузна)	високий	–
	середній	0,023
	низький	0,001

Аналізуючи дані, представлені в таблиці, можна відзначити, що найбільшою мірою диференційовані за рівнем спонтанності групи респондентів з більш високими рівнями ідентичності – досягнутою і мораторієм – щодо груп з нижчими рівнями – передчасною та дифузною ідентичністю.

Шкала гнучкості поведінки, за нашими даними, також є однією з системоутворюючих, оскільки має сильні зв'язки з іншими шкалами. Відмінності між групами респондентів, виявлені за цією шкалою, в основному також є статистично значущими (табл. 4).

Таблиця 4

Значущі розбіжності між групами респондентів залежно від статусу ідентичності щодо гнучкості поведінки

Групи	Рівні вираженості ознаки	Рівень статистичної значущості
4 (досягнута) – 3 (мораторій)	високий	0,045
	середній	0,045
	низький	–
4 (досягнута) – 2 (передчасна)	високий	0,037
	середній	0,037
	низький	–
4 (досягнута) – 1 (дифузна)	високий	0,002
	середній	0,002
	низький	–
3 (мораторій) – 2 (передчасна)	високий	–
	середній	–
	низький	–
3 (мораторій) – 1 (дифузна)	високий	0,02
	середній	0,02
	низький	–
2 (передчасна) – 1 (дифузна)	високий	0,02
	середній	0,02
	низький	–

Суттєві значущі відмінності виявлено також між групами респондентів з різними рівнями ідентичності щодо таких параметрів, як синергія, креативність, сензитивеність, ціннісні орієнтації. Це підтверджує припущення про те, що рівень ідентичності пов'язаний з системою ціннісних орієнтацій, самоактуалізаційних тенденцій особистості.

Крім того, було проведено статистичну обробку отриманих даних за t-критерієм Стьюдента. Виявлено, що значущі відмінності існують між групами респондентів з досягнутим статусом ідентичності, з одного боку, та статусами мораторію і передчасної ідентичності, з іншого боку, за ознакою «ціннісні орієнтації» (на рівні $p \leq 0,05$), а також між групою респондентів з досягнутою ідентичністю і групою респондентів з дифузною ідентичністю за параметром «загальний показник смисло-життєвих орієнтацій» і «СЖО-результат» на рівні $p = 0,04$. Це означає, що респонденти з більш високим рівнем ідентичності мають вищий рівень розвитку ціннісних орієнтацій, що підтверджує припущення про зв'язок системи ціннісних орієнтацій особистості з рівнем її ідентичності.

Висновки. Підводячи підсумки, зазначимо, що проведене дослідження дозволило виявити особливості ідентичності сучасних старшокласників, а також виявити її зв'язок з ціннісними орієнтаціями, самоактуалізаційними тенденціями особистості. Виявлено, що старшокласники з більш високими рівнями ідентичності – мораторій, досягнута ідентичність – відзначаються вищими рівнями ціннісних орієнтацій, спонтанності, гнучкості поведінки та інших самоактуалізаційних тенденцій на статистично значущому рівні.

Список використаних джерел

1. Шнейдер Л.Б. Личностная, гендерная и профессиональная идентичность: теория и методы диагностики. – М.: Московский психолого-социальный институт, 2007. – 128 с.
2. Grotevant H.D., Thornbecke W.& Meyer M.L. An Extention of Marcia's Identity Status Interview into the Interpersonal Domain // J. of Youth and Adolescence. – 1982. – Vol.11. – № 2. – P. 33-47.
3. Орестова В.Р., Карабанова О.А. Методы исследования идентичности в концепции статусов эго-идентичности Дж. Марсия // Психология и школа.– 2005. – №1. – С.39-90.

In the article author explores the distinctive psychological features of the senior schoolchildren with the different levels of personal identity development, focusing on the value attitudes and self-development tendencies of the personality. The author states that the senior schoolchildren with the higher levels of identity have higher levels of the value attitudes, spontaneity, behavioral flexibility and other self-development tendencies.

Key words: Identity, value attitudes, self-development tendencies.

Отримано: 09.10.2009